Covid-19 Pandemisinin Azerbaycan Ekonomisi Üzerinde Etkisi

The Impact of the Covid-19 Pandemic on the Economy of Azerbaijan

Assoc. Prof. Dr. Elchin Suleymanov (Baku Engineering University, Azerbaijan)

Prof. Dr. Farhad Rahmanov (Azerbaijan State Economy University, Azerbaijan)

Khayala Ibrahimova (UNEC- Azerbaijan State University of Economics, Azerbaijan)

Abstract

As we know, knowing that the economy is one of the most important factors for its strength, and even the first of them. In our globalizing world, where competition challenges are growing, competitors are getting stronger, technology is developing evolving, and the country that has weak and sensitive economy, is most at risk the country's job is very difficult. Whereas the countries being stronger in major economic crises are struggling with hardships too. The COVID-19 pandemic will go down in history as being one of the biggest problems of the 21st century. The virus has been declared as a "pandemic" by the World Health Organization. As being in danger of speeding of the disease most countries in the world closed their borders – though public health experts initially questioned this strategy for controlling the spread of disease. At the same time, the pandemic has decimated jobs and placed millions of livelihoods at risk within countries. The world's population has experienced a lockdown with strong containment measures. Obviously, all these causes international trade to cease, countries' GDP and GNP figures to fall, and economies to suffer significantly. The decrease in global trade due to the epidemic, sharp volatility in oil prices, shrinking total demand and increasing uncertainty negatively affected global economic activity. Naturally, 2020 was a year of economic stagnation all over the world and Azerbaijan's economy was also affected. Noticeably, 2020 was a year of economic stagnation all over the world and Azerbaijan's economy was also affected.

1 Giriş

Çin'in Vuhan kentinde ortaya çıkan koronavirüs (COVID-19 pandemisi), daha sonra Azerbaycanı da kapsayarak dünyanın bir çok ülkesine hızlı bir şekilde yayılmıştır. Ölümcül etkileri olan koronavirüs 2019 yılında ortaya çıkmasından kaynaklı COVID-19 olarak adlandırılmıştır. İlk vaka ile Çin'in Hubei eyaletinin Vuhan şehrinde Aralık 2019 tarihinde karşılaşılmıştır. O zamandan bu yana yayılmaya devam etmiş ve hala daha devam eden bir pandemiye neden olmuştur. 21 Temmuz 2021 tarihi itibarıyla Dünya'da 192.598.215 onaylanmış vaka, 175.161.769 iyileşen varken virüs nedeniyle 4.138.416 hasta öldü. Hastalığın hızla tüm dünyaya yayılması ve durumun her gün daha da hızlı kötüleşmesi sonucunda Dünya Sağlık Örgütü 12 mart 2020 tarihinde hastalığı pandemi ilan etdi. Karantina duyurusu nedeniyle bütün dünyada çalışma hayatı COVID-19'a uymak zorunda kaldı. Ofisler, toplantı odaları Zoom, Skype, Google Meet ve Microsoft Teams ve diğer çevrimiçi platformlar ve uygulamalar ile değiştirilmiştir. Ölümcül ve bulaşıcı bir hastalık olan koronavirüs, önlenmesi zor ve gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler ayrımı yapılmaksızın dünyanın her yerine hızlı yayılması onunla mücadelede bütün ülkelerin işbirliği zarureti ortaya çıkarmıştır. COVID-19 nedeniyle kullanılan teknolojiler küresel olarak farklı hale geldi ve günlük hayat alışkanlıklarını tamamen değiştirdi. Ancak pandemi tam bittikten en az iki üç yıl sonra dünyada eski yaşam tarzımıza dönmek mümkün olacaktır. Pandemi gelişim düzeyinden aslı olmayarak bütün ülkelerin ekonomilerini negatif etki ederken bazı ekonomistlere göre dijital dünyayı takip eden şirketler (Amazon, Best Bay ve b.) taktim etdikleri online satış platformlarına yönelik ekonomik işletmeler ve tüketim metodları, pandeminin neden olduğu ekonomik zorlukların üstesinden gelmeyi ve sürücü karlı bitirmeyi başarmıştır. Günümüzde pandemiden kaynaklanan ekonomik krizlerin yaşanmaması için üreticilerin dijital dünyanın kurallarına uyması kaçınılmazdır.

Turizm ve hizmet sektöründen sonra bankacılık sektörü de koronavirüsten en çok etkilenen sektörlerden biridir. Bankalar hastalık nedeniyle müşterilerinin sağlıklarını korumak için banka dışında da teknolojik altyapılar aracılığıyla operasyonlar yürütüyor. Özellikle kağıt para yoluyla koronavirüs bulaşma riskinin yüksek olması nedeniyle temassız işlem ve temassız kredi kartı sayısında hızlı bir artış olmuştur. Ancak çoğu müşteri kredilerini ödeyemediği için bankalar zor durumda kalmıştır. Dünyanın en büyük bankalarından biri olan Deutsche Bank'ın bu hisseleri %17 düşmüş ve Avrupa Merkez Bankası faiz oranlarını şimdiden sıfırda tutmuştur.

Koronavirüsten korunmak için hijyen çok önemlidir ve bu nedenle pandemic döneminde insanlar dışarıda yemek yemeyi tercih etmez oldu. Restoran ve catering şirketleri, müşterilerinde ortalama %38 düşüş bildiriyor. Koronavirüsten en çok etkilenen alanlardan biri de spor oldu. Birçok ülkede spor müsabakaları ertelenmekte veya seyircisiz oynanmaktadır.

Virüsten yararlanan sektörlerden biri de dezenfeksiyon ve temizlik ürünleri üreten şirketler oldu. Günlük yaşamda insanlar kendilerini koronavirüsten korumak ve bağışıklık sistemini güçlü tutmak için eczanelere akın

ediyor. Eczaneler önünde uzun kuyruklar oluşturan ilaç firmaları da üretim kapasitesini artırıyor. (Rahmanov ve bşk, 2020)

Dünya fuar sektörünün büyüklüğü 14 milyar euro olmaktadır. Ancak koronavirüs nedeniyle onlarca fuar iptal edildi. İnsanların evde kalıp kendilerini hastalıktan koruduğu bu dönemde online oyun, video ve müzik sitelerinin kullanıcı sayısında da artış oldu. Üniversitelerde ve okullarda geleneksel sınıfların yerini çevrimiçi sınıflar aldı.

Koronavirüsün neden olduğu panik tüm dünyaya yayılıyor. İnsanlar koronavirüs nedeniyle kıtlık olacağını düşünerek pazarlara ve pazarlara akın ediyor. Kuru gıdaların tercih edilmesi nedeniyle makarna ve diğer tahıllar için gıda stokları tükenmiştir. Bu alanda faaliyet gösteren firmalar üretim kapasitesini artırarak talebi karşılamaya çalışmaktadır.

Birçok ülkede milyonlarca şehir karantinaya alındı ve insanlar hiçbir yere gidemedikleri için evde kalmayı tercih etti. Bu nedenle evde kalanlara internet üzerinden video hizmeti veren Netflix, Amzon Prime, Hulu vb. Bu tür şirketlere olan talep arttı ve bu tür şirketlerin hisseleri borsada sadece değer kazanmakla kalmadı, aynı zamanda çok fazla gelir getirdi.

Bazı ülkeler pandemi krizini fırsata çevirirken, bazıları bunu iyi değerlendiremedi. Örneğin, Latin Amerika çevrimiçi pazarı Mercado Libre, 2020'nin ikinci çeyreğinde bir önceki yıla göre iki kat daha fazla ürün sattı, Afrika e-ticaret platformu Jamia, 2020'nin ilk altı ayında satışlarını %50 artırdı. Çin'in çevrimiçi perakende payı Ağustos 2019 ile Ağustos 2020 arasında %19,4'ten %24,6'ya yükselirken, Kazakistan'daki çevrimiçi perakende payı %9,4'e yükseldi. Tayland'da Mart 2020'nin ilk haftasında alışveriş uygulamalarının indirilme sayısında %60'lık bir artış oldu. Genel olarak pandemiyanın dünya ekonomisine vurduğu zarar 2008 Küresel Maliye Bühranının en az 2-3 katı olarak 4-5 trilyon ABD doları civarında hesaplanmaktadır. Ekser ülkelerin GSYİH en az yüzde 5- ile yüzde 10 oranında negatif etkilemiş ve bu olumsuz etki hal hazırda da devam etmektedir. Bir çok ekonomistlerin ortak hesablaması virüsün ekonomik etkileri en az 5-10 yıl hissedileceği yönündedir. Dünya Bankası, bir çok ülkenin 2021 yılında ve 2022'nin başında durgunluktan kademeli olarak çıkacağını tahmin ediyor. Aynı zamanda, Dünya Bankası'nın Azerbaycan'a ilişkin raporu olumsuzdur. Böylece ikinci çeyrek bazında hazırlanan raporda, 2021 yılında Azerbaycan'da ekonomik büyümenin eksi %1,6 olacağı tahmin ediliyor. Aynı zamanda, Uluslararası Para Fonu'nun 2020 yıl Ekim ayı raporu, Azerbaycan'ın ekonomik büyümesinin bu yıl eksi %4 olacağını öngörüyordu ve demek olur ki öngörü gerçekleşti.

Fitch tarafından hazırlanan Eylül 2020 Küresel Ekonomik Büyüme raporunda ABD, Çin için ekonomik tahminlerini önceki tahminlere kıyasla yükseltti. Avro bölgesi, İngiltere ve gelişmekte olan ülkeler için düşüş yaşandı. Böylece, 2020'nin sonunda, küresel ekonominin eksi %4,4'ü (%2021'de %5,2, 2022'de %3,6) ve ABD'nin eksi %4,6'sı (2022'de %4, 2022'de %3) olacak. ve Çin %2,7 (2021'de %7,7 ve 2022'de %5,5).

2 COVID-19 salgınının dünya ekonomisine etkisi

Pandemi zemininde uygulanan ve dünya ekonomilerini en çok etkileyen kısıtlamalardan biri de hava uçuşlarının durdurulmasından dolayı turizm ve ulaşım sektöründe oldu. Bu da petrol piyasasında arz ve talep dengesini bozarak petrol fiyatlarında hızlı bir çöküşe ve hatta olumsuz bir düşüşe neden oldu. Dünya genelinde seyahat acenteleri, oteller ve restoranlar koronavirüs nedeniyle ciddi sorunlar yaşamaktadır. Virüs nedeniyle insanlar seyahat etmekten korktuğu için turistik alanlar ciddi ekonomik kayıplar yaşamaktadır. Dünya çapında bir çok ekonomik sektörde, özellikle hizmet sektöründe rekor bir ekonomik gerilemeye neden olan pandemi, bir çok gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin GSYİH'da rekor bir düşüşe neden olmuştur. Dünya Bankası raporuna göre pandeminin dünya çapında küçük ve orta ölçekli işletmeleri sert bir şekilde etkileyen karantin kısıtlamaları, işsizliğin de artmasına neden oldu. Koronavirüs pandemisinin küresel ekonomiye verdiği zarar 3.5 trilyon doları aştı. Azerbaycan da pandemiden belli oranda etkilenen ülkeler sırasında oldu. Aynı dönemde hem petrol fiyatlarının hızlı düşmesi de bütçe gelirlerinin yarısından fazlası petrol dayalı olmasından dolayı bu etki daha da arttı. Aynı zamanda 2020 yılının Eylül ayının sonlarından başlayarak Azerbaycan'ın işkal altındaki Dağlık Karabağ ve etrafının ermeni işkalından kurtulmasıyla sonuçlanan 44 günlük ikinci Karabağ savaşı da ekonomik olarak bu etkini artırdı. Böylece 2020 yılının ilk aylarına pozitif ekonomik büyüme ile başlayan ülke ekonomisi, daha sonra pandemi sonucu düşüşe geçti. 2020 yılında sonunda ekonomik büyüme negatif oldu ve ülke ekonomisi yüzde 3,5 küçüldü. Bu rakamın mevcut durumda diğer gelişmiş ve komşu ülkelerle karşılaştırıldığında çok da kötü olmadığını belirtmek gerekir. Aynı zamanda mevcut verilere göre 2021 yılının pozitif sonuçlanacağını ve ülkü ekonomisinin yüzde 4-4.5 büyüyeceğini prognozlaştırmak olur.

COVID-19 pandemisinin olumsuz sonuçları Azerbaycan özelinde değerlendirildiği zaman Azerbaycan'da konaklama işletmelerinin faaliyetlerinden elde edilen gelir 2006 yılında 74,3 milyon manat iken, 2019 yılında bu rakam yaklaşık yedi kat artarak 450 milyon manata yükselmiştir. Otel işletmelerinin bütçeye ödenen KDV ve diğer vergileri her yıl artmış, 2006 yılında devlete ödenen 9,4 milyon manat vergi miktarı 2019 yılında 42,2 milyon manata ulaşmıştır. Ancak turizm alanındaki önemli gelişmeler COVID-19 pandemisi ile birlikte tersine dönmüştür. Ocak-Haziran 2019'da 841,000 olan iç turist sayısının 2020 yılının aynı döneminde 297.000 kişiye düşmüş ve Ocak-Haziran 2020 tarihlerinde turizm gelirleri 2,7 kat azalarak 532,8 milyon manat düzeyinde kalmıştır (Nəsirzadə 2020). Devlet İstatistik Komitesi 2021 ilk yarıyıl verilerine göre, 2021-ci yılın Ocak-Şubat döneminde

toplu yemek cirosu 2020'nin aynı dönemine göre 2,9 kat azalarak 78,1 milyon manat olarak gerçekleşti. Özel sektörde toplu yemek cirosunun %40,7'si tüzel kişilere, %59,3'ü bu alanda girişimci faaliyetlerde bulunan kişilere düşmektedir. Tüzel kişilerin cirosu Ocak-Şubat 2020'ye göre 2,8 kat azalarak 31,4 milyon manat olarak gerçekleşti. Aralık 2020'de toplu yemek cirosu Aralık 2019'a göre 3,2 kat azaldı. Genel olarak yemek hizmetleri hacmi 2019 yılına göre 2,2 kat azalarak 759,6 milyon manat olarak gerçekleşmiştir.

3 Covid-19'un olumsuz etkilerini azaltmak için ülkeler tarafından atılan adımlar.

Uluslararası Para Fonu'nun koronavirüs krizini ele almaya yönelik politika eylem planı, sağlık hizmeti sağlayıcıları, merkez bankaları, maliye, düzenleyici ve denetleyici otoritelerin zamanında ve kararlı kararlarının pandeminin ekonomik etkisini en aza indirmeye önemli ölçüde yardımcı olabileceğini belirtmektedir.

Bu bağlamda, virüsün ekonomik etkisini azaltmak için merkez bankalarının talebi ve güveni artırması, reel ekonomiye kredi vermeyi desteklemesi ve finansal durumu hafifletmek için likiditeyi artırması, nüfusa ve şirketlere önemli ve acil mali destek sağlaması gerekmektedir. Pandemi, düzenleyici ve denetleyici tedbirlerden etkilenen finansal istikrarın korunması ve bankacılık sisteminin sürdürülebilirliği ile ekonomik aktivite arasındaki dengenin sağlanması atılacak adımlar arasında yer almalıdır. Düşen gelirler, enfeksiyon korkuları ve yüksek belirsizlik insanları daha az para harcamaya yönlendiriyor. Ücretlerin ödenmemesi nedeniyle çalışanların işlerini kaybetme riski ortaya çıkmıştır. Bunun turizm sektörü üzerinde daha ciddi bir etkisi olduğu İtalya örneğinde görülebilir. Havayollarının hisseleri, 20 Şubat'ta ABD'de hisse satışının yaygınlaşmasından bu yana 9 Eylül 2001 terör saldırılarında görülen seviyeye düşmüştür. Zayıflayan bir tüketici ve iş ortamı, şirketlerin talep beklentilerini ve yatırım maliyetlerini düşürmesine neden olacaktır. Böylece salgının yayılması, 2008-2009 mali krizi sırasında 2020'deki küresel büyüme hızının önemli ölçüde yavaşlayacağı yönünde beklentiler yaratmıştır.

IMF'nin Mart 2020 sonu için mevcut raporu, hükümetlerin Covid-19 pandemisinin insani ve ekonomik etkisini sınırlamak için verdiği önemli ekonomik tepkileri yansıtıyor. Buna toplam 186 ekonomi dahildir. Aşağıdaki tablo bazı ülkeler tarafından tahsis edilen fonları göstermektedir.

Ülkeler	COVID-19 ile mücadele için ayrılan fonlar	GSYİH'de özgül ağırlık(%)
ABD	2,3 trilyon dolar	11
Azerbaycan	2,3 milyar manat	3,1
Gürcistan	1 milyar lari	2,0
Ermenistan	300.000 dolar	2,0
Türkiye	100 milyar TL	1,5
Özbekistan	10 trln SOM	1,5
İtalya	2,5 milyar Euro	1,4
Kırgızistan	9,4 milyon dolar	1,0
İspanya	200 milyar Euro	20
Büyük Britanya	400 milyar dolar	15
Rusya	0,3 trilyon ruble	0,3
Avrupa bölgesi	37 milyar euro	0,3

Tablo 1. Ülkelerin Covid-19 ile mücadele için harcadıkları para.

Koronavirüs nedeniyle insanların evlerinden çıkmayacağı, market ve alışveriş merkezlerinin kapanacağı ve salgının genel olarak temas yoluyla yayılacağı endişeleri nedeniyle e-ticaret kullanım istatistiklerinde artış yaşandı. Koronavirüs ticaretin dönüşümünü yani fiziksel ortamdaki sanal ortama geçişini önemli ölçüde hızlandırmıştır. Taze meyve ve sebzeler başta olmak üzere bazı ürünler, birçok gıda ve hijyen ürünleri, genellikle tüketicilerin doğrudan mağazalardan satın almayı tercih ettiği ürünlerdir. Bu ürünlere e-ticaret ortamında talep olmasına rağmen bu talep hiçbir zaman fiziki piyasaları geçmemiştir. Virüsün yayılması bu alanda da bir devrime yol açtı. (CEAS-2021)

Koronavirüs salgını sonrasında hızla değişen ticaretle birlikte dijital pazarda ayakta kalma yarışındaki oyuncular artık dijital pazarlamada rekabet etmektedir. Bu da tabii ki sosyal medya, Google gibi tüm dijital platformlarda rekabeti artırmaktadır.

Koronavirüsün yayılması, bir ürün üreticiden tüketiciye teslim edildiğinde kapıdan kapıya ödeme sürecini de ön plana çıkarmıştır. Günümüzde bazı tüketiciler e-ticaret sırasında güvenlik nedeniyle internet üzerinden kart

bilgilerini girmekten çekinmektedir. Geçmişte bilgisayar kullanabilmek bir ayrıcalık olarak görülüyordu ancak akıllı telefonların hayatımıza girmesiyle birlikte bilgisayardaki tüm işlemler bu cihazlarla mümkün hale gelmiş ve hemen herkes bu değişime uyum sağlamaktadır. Aynı süreç şimdi e-ticaret için de beklenmektedir.

Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı, e-ticaretin gelişimi için bir dizi tavsiyeye sahiptir. Bu nedenle, daha fazla yerel işletmenin dijital ekonomide sadece tüketici değil aynı zamanda üretici olabilmesi için hükümetlerin ulusal dijital eğitime öncelik vermesi gerekiyor. Rapora göre, etkin bir e-ticaret ekosistemi oluşturmak, dijital ve ticari altyapıyı iyileştirmek, dijital ödemeleri kolaylaştırmak ve çevrimiçi işlemler ve güvenlik için uygun bir yasal ve düzenleyici çerçeve oluşturmak için kamu politikası ve çalışma uygulamalarında değişikliklere ihtiyaç var. Ulusal dijital eğitimin sadece tüketiciler için değil, yerel işletmelerin de verimli olması için tercih edilmesi gerektiği söyleniyor. Küçük işletmeler için daha hızlı dijitalleşme ve özellikle kadınlar için yeniden eğitim gibi dijital girişimcilğe daha fazla önem verilmelidir.

Ekonomistlere göre 2021'de dijital ticarete oyun içi pazarlama, bulut mutfak, depolama ve lojistikte yapay zeka, canlı yayın satışları ve ikinci el ticaret hakim olacak. Dijital oyun harcamaları 2020'de çevrimiçi harcamaları aştı. Eve teslim hizmetleri de pandeminin sona ermesine rağmen devam ediyor gibi görünüyor.

Bazı hükümetler salgında e-ticareti kolaylaştırdı. Örneğin bir Amerikan ülkesi olan Kosta Rika hükümeti, online platformu olmayan işletmeler için online platformlar oluşturmuştur. Afrika ülkesi Senegal, nüfusun tüm kesimleri için e-ticaretin faydaları konusunda bir farkındalık kampanyası başlattı. Asya ülkelerinden Endonezya, küçük ve orta ölçekli işletmeler arasında dijitalleşmeyi hızlandırmak için kapasite geliştirme programı başlattı.

4 Covid-19 salgınının Azerbaycan ekonomisine olası etkileri

Virüsün hızla yayılmasına rağmen birçok ülkede olduğu gibi Azerbaycan'da da günlük hayatın devamı için online çalışmalar yapılmaya başlandı ve bunun sonucunda dijital ortam kullanımı üst seviyelere ulaştı. E-ticaret, kargo kabulü dışında fiziksel etkileşimi en aza indiren bir yöntemdir. Kalabalık ortamlarda virüs daha hızlı yayıldıkça insanlar e-ticareti ve online alışverişi giderek daha fazla kullanıyor. Dijital ticarete elektronik kanalların kullanılması sayesinde bulaşma riski sıfıra inmektedir. Ayrıca ürünü doğrudan almak sadece sağlık için değil, zaman ve enerji tasarrufu için de önemlidir (Suleymanov E, Abdullayeva F.2021).

Asya Kalkınma Bankası (ADB), Azerbaycan'ın ekonomik çeşitliliğindeki belirli zorluklar nedeniyle, petrol fiyatlarının yanı sıra düşen petrol fiyatları ve Covid-19'a yönelik kısıtlayıcı önlemler nedeniyle yakın gelecekte ekonomik büyüme beklentilerinin devam edeceğini söyledi. ve 2021'de yüksek petrol ve gaz üretimi ve artan fiyatların arka planına karşı %1,5. Kuruluş, 2020-2021 yılları için Azerbaycan için arz ve talep ile ilgili tahminlerini şu şekilde ifade ediyor:

Yön odaklı			Talep odaklı
	2020P	2021P	Kamu hizmetlerinden elde edilen gelirler pahasına kamu tüketimi ve asgari ücrette %34 artış pahasına kişisel tüketim harcamalarında artış beklentisi
Endüstri sektörü	0.5 %	2.0 %	Düşük petrol fiyatlarının etkisiyle azalan kamu yatırımlarının arka planına karşı 2020'de toplam yatırımda bir düşüş öngörme
Tarım	4.5 %	4 %	Artan özel yatırım nedeniyle 2021'de toplam yatırımda büyüme tahmini
Hizmetler sektörü	azalan	1 %	2021'de artan gaz üretimi sadece net ihracatı artırmakla kalmayacak, aynı zamanda ekonomik büyümeye de olumlu katkı sağlayacaktır

Tablo 2. Asya Kalkınma Bankası Azerbaycan için tahminler

E-ticaret. Covid-19 nedeniyle e-ticaret alanında yaşanan değişimler ülkemizden de yan geçmedi. Ekonomistlere göre, Azerbaycan'da e-ticaret hacmi bu yılın ilk 11 ayında yaklaşık 3,2 milyar manat arttı. Bu, son on yılda elde edilmemiş bir cirodur. Bunun nedeni, pandemi nedeniyle hareket kısıtlamalarının getirilmesidir. (Demirdöğmez ve bşk, 2020)

Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Örgütü'nün son raporuna göre Azerbaycan e-ticarete 152 ülke arasında 65. sırada yer alıyor. Bu göstergeye göre ülkemiz bir önceki yıla göre 2 puan düştü. Derecelendirmenin hazırlanması sırasında UNCTAD, ülkedeki internet kullanımının durumunu, bankacılık hizmetlerine erişimi, mobil ödeme sistemlerini, güvenli sunucuları, çevrimiçi mağaza sayısını, posta durumunu, teslimat hizmetini, paketlerin teslim süresini değerlendirdi. Belarus, BDT ülkeleri arasında e-ticaret alanında liderdir. Belarus 35., Rusya 41., Gürcistan 47., Ukrayna 51., Moldova 53., Kazakistan 60. ve Ermenistan 84. sırada yer alıyor. (Rakhmanov, at all,2020)

Başka bir uluslararası raporda, Azerbaycan interneti kapatmanın maliyeti açısından dünyada 5. sırada yer aldı. Bu nedenle ülkemiz geçen yıl 123 milyon dolar kaybetti.

Turizm sektörü. Covid-19 pandemisinin küresel ekonomi üzerindeki olumsuz etkileri, ülkemizde petrol dışı sektörün önde gelen sektörlerinden biri olan turizm sektörünün faaliyetlerini olumsuz etkilemiş ve bu sektörün gelecekteki gelişimi için ciddi bir tehdit oluşturmuştur. Azerbaycan hükümetinin bu anti-virüs önlemlerinin bir parçası olarak aldığı önleyici kararlar ve dünyanın dört bir yanındaki gezginlerin tehdide (seyahat tarihlerinin

ertelenmesi veya tersine çevrilmesi) yeterli tepki vermesi, talepte keskin bir düşüşe neden oldu. Sonuçta turizmle ilgili sektörlerde doğrudan ve dolaylı olarak istihdam edilen yaklaşık 100.000 kişinin GSYİH üretimi, döviz kazancı ve sosyal güvenliği açısından ciddi riskler oluşturmıştır. (CEAS-2021)

N	Göstergeler	2019 için gösterge	2020 için tahmin	Öngörülen düşüş		
				I (Mart-Haziran 01.03.2020-01.06.2020)	II (Mart-Ağustos 01.03.2020-01.08.2020)	III (Mart-Aralık 01.03.2020-31.12.2020)
1	Yabancılar için seyahat sayısı, birimler	3170000	3743770	-861975	-1666124	-3311289
2	Yerli turist sayısı	4352900	4675015	-1077100	-2081941	-4137692
3	Döviz girişi, milyon ABD doları eşdeğeri	1935.6	2285.9	-526.3	-1017.3	-2021.9
4	Turizm için tipik alanlarda GSYİH, milyon manat	3693.4	4280.4	-1072.3	-2072.8	-4119.5
5	Turizmin karakteristik alanlarında GSYİH üretiminin dinamikleri, yüzde	6.4	13.4	-25.1	-48.4	-96.2
6	Turizm için tipik alanlarda çalışan sayısı, insanlar	56362	59462	-13705	-26490	-52648
7	Turizme özgü alanlarda işe alınan işlerin dinamikleri, yüzde	5.9	12.3	-23.0	-44.6	-88.5
8	Turistik konaklama sektöründe istihdam, insanlar	82800	87354	-20134	-38916	-777343
9	Turistlerin konaklanması sektöründe istihdam dinamikleri, yüzde	5.9	12.3	-23.6	-44.6	-88.5
10	Yerleştirme faaliyetlerindeki toplam kayıplar, milyon manat	0	0	56.5	109.3	217.2
11	Yerleştirme faaliyetlerindeki net zararlar, milyon manat	0	0	25.8	49.8	98.9
12	Seyahat ajansları ve tur operatörü faaliyetlerindeki toplam kayıplar, milyon manat	0	0	6.6	13.0	26.4
13	Seyahat ajansları ve tur operatörü faaliyetlerindeki net kayıplar, milyon manat	0	0	3.9	7.8	6.0

Tablo 3. Azerbaycan'da Covid-19 pandemisinin turizm sektörüne etkileri.

5 Sonuç

Koronavirüs, insanların sağlığını korumak için evden çıkma riskini azaltsa da ekonomik olarak gerilemelere neden oldu. Hastalığın yayılmasını hem iş hem de toplum açısından değerlendirecek olursak dünyada ve ülkemizde hızla yayılan bu hastalık sonucunda insanların alışveriş alışkanlıklarının değiştiği sonucuna varabiliriz. E-ticaret zaten alışverişin zirvesinde ve toplum bu yöntemi tercih ediyor. İşletmeler nakit akışı açığı sürecini atlattıktan sonra bazı tavizler vererek nakit akışını sürdürmek isterler.

Araştırmalar, insanların salgın nedeniyle evdeyken internette daha fazla zaman geçirdiğini gösteriyor. İşletmelerin koronavirüs salgını nedeniyle müşterilere ulaşmak ve onlarla iletişimde kalmak için yapay zeka teknolojisi altyapısını kullanmak zorunda kaldıkları düşünüldüğünde, sohbet botları müşterilerle veya sitelerine gerçek zamanlı olarak erişen kullanıcılarla günün her saatinde iletişim kurabiliyor.

Bu dönem kitap okumayı seven insanlar için büyük bir fırsattır. İşletmeler, okuyucularına okuyacakları ve keyif alacakları içerikler sunarak bu fırsattan yararlanabilir.

Dijital ortamı daha verimli kullanan profesyoneller, stresli süreçten büyüyecek ve koronavirüs sonrası e-ticarette hiçbir şey eskisi gibi olmayacak. E-ticaret sitelerinde sipariş yoğunluğunun yüksek olması doğal olarak bu alandaki sorunları da artırmaktadır. Kargo çalışanlarının sağlığı, tüketiciler tarafından satın alınan ürünlerin zamanında ve sorunsuz teslimi bu dönemde oldukça önemlidir. Yük ve taşımacılık sektörü, lojistik ve dağıtım operasyonlarının desteklenmesi, ülke içinde online ticaretin kesintisiz ve sorunsuz işlemesi için önemli unsurlardan biridir. Öte

yandan, kapıdan ödeme yaparken kart bilgilerinin kopyalanması gibi dolandırıcılık durumlarında, kurye veya nakliye firması e-ticaret sitesinden, kâr eden şirket ve e-ticaret sitesinden sorumlu olacaktır.

Azerbaycan ekonomisinde yaşanan bütün bu olumsuz görünümü tersine çevirmek ve pandeminin olumsuz etkilerini ortadan kaldırmak için hem işletmelere hem vatandaşlara da devlete önemli görevler düşmektedir. Pandemiden kaynaklanan gelir kayıplarını azaltmak amacıyla devletin yapacağı desteklerin vergi güzəştləri, vergi yükünün ve ödeme zamanının yeniden yapılandırılması, telafi edici destek paketlerinin açıklaması şeklinde olduğu teklif edilebilir.

COVID-19 pandemisinin bitiş tarihi bilinmediğinden, ekonomiyi ayakta tutabilmek için işletmelerin dijital ortamda güçlenmesi ve büyümek için bir takım yeni adımlar atması gerekiyor. S&P verilerine göre, 2022-2023'te Azerbaycan'ın GSYİH'sı ortalama %4,7 büyüyecek. Azerbaycan hükümetinin verilerine göre GSYİH büyümesi 2021'de %3.4 ve 2022'de %4.8 tahmin ediliyor. Azerbaycan'ın GSYİH'si, COVID-19 kısıtlamaları ve OPEC + anlaşmaları kapsamında azalan petrol üretimi nedeniyle 2020'de %4,3 azalsa da, 2021'de hem Karabağ Zaferinden sonraki ermenilerden azad edilen topraklardaki inşaat ve yeniden onarım işlerinin büyük hızla aparılması ve paralelinde petrol fiyatlarının 80 ABD dolarına yaklaşması hem uluslararası hem de yerel ekonomik very tahminlerinin gerçekleşmesine zemin oluşturur.

Kaynakça

- Rahmanov F., Gojayeve E., Suleymanov E., Huseynova Sh. Real opportunities and limitations of the development of the tourism industry in the post-pandemic period. Romanian Statistical Review - Supplement nr. 12 / 2020.
- Rakhmanov, F.P. Suleymanov, E.B. Gojayeve, E.M. Effects of Coronavirus Pandemic Influence on the Tourism Development in Azerbaijan Туризм и гостеприимство: научно-практический журнал, no 2. Digital Repository Of Polessky State University ISSN (online): 2310-741, 2020
- The Impact of COVID-19 on the Georgian Economy. Issue #116/ 24.04.2020
- Travel intentions after COVID-19: A comparative assessment of tourist motivation and willingness to travel. Europe-Asia Studies. CEAS-2021-0100
- Mehmet Demirdöğmez. Hacı Yunus Taş. Nihat Gültekin. Koronavirüs'ün (Covid-19) E-Ticarete Etkileri. Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi cilt 16, sayı 29. s 125-146 /2020. DOI: 10.26466/opus.734447.
- Data and Statistics Asian Development Bank (ADB) <https://www.adb.org/what-we-do/data/main>
- Suleymanov E, Abdullayeva F. AZERBAIJAN ECONOMY IN DURING COVID-19 PANDEMIC. InterConf. 2021 Jun 25.
- "[Coronavirus Update \(Live\) -Worldometer](https://www.worldometers.info/)". www.worldometers.info. 22 Temmuz 2021 tarihinde [kaynağından](#) arşivlendi. Erişim tarihi: 22 Temmuz 2021.
- Nəsirzadə, X. (09 Ekim 2020). I Yarımillikdə Azərbaycanda Daxili Turizm COVID-19 Səbəbindən 2,5 Dəfə Azalıb. İnterfax-Azerərbaycan, <http://interfax.az/view/812933/az>, Erişim tarihi: 16 Temmuz 2021.
- Fitch Azerbaycan Hesbatı 2020 (<https://www.fitchratings.com/search/?query=azerbaijan>) Erişim tarihi: 16 Temmuz 2021.